

ФИНАНСОВОЕ И НАЛОГОВОЕ ПРАВО

УДК 347.73

СИСТЕМА ЕМІСІЙНОГО ПРАВА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ФІНАНСОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Сергій САРАНА,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Олександр ЯЛОВИЙ,

аспірант кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться теоретичне дослідження системи емісійного права як складової частини фінансового права України на основі напрацювань вітчизняних і зарубіжних науковців. Аналізуються наукові праці фахівців як у галузі фінансового, так і інших галузей права, а також представників економічної науки на предмет їх поглядів на систему фінансового права загалом і місце емісійного права в її складі. За результатами проведеного аналізу формулюються погляди на будову системи емісійного права на основі її поділу на загальну й особливу частини, перша з яких безпосередньо стосується загальної частини фінансового права. Особлива частина представлена двома субінститутами (грошового обігу й емісії цінних паперів), кожен з яких уміщує інститути, що регулюють певні групи емісійних правовідносин.

Ключові слова: емісія, емісійне право, грошовий обіг, емісія цінних паперів, правове регулювання емісійних правовідносин.

THE SYSTEM OF EMISSION LAW AS A COMPONENT OF THE FINANCIAL LAW OF UKRAINE

Serhii SARANA,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Head of Department of Civil,
Commercial, Administrative Law and Law Enforcement at the Institute of Law and Public Relations
of the Open International University of Human Development "Ukraine"

Oleksandr YALOVYI,

Postgraduate Student at the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement
at the Institute of Law and Public Relations of the Open International University of Human Development "Ukraine"

SUMMARY

The article deals with the theoretical study of the system of emission law as a component of financial law of Ukraine on the basis of the achievements of domestic and foreign scholars. The scientific works of specialists, both in the field of financial and other branches of law, as well as representatives of economic science, are analyzed for their views on the system of financial law in general and the place of emission law in its composition. According to the results of the analysis, the views on the structure of the emission law system are formulated based on its division into a general and special part, the first of which is directly related to the general part of the financial law. A special part is represented by two sub-institutions (money circulation and securities issue), each of which in turn contains institutions that regulate certain groups of issue legal relations.

Key words: issue, emission law, money circulation, issue of securities, legal regulation of emission legal relations.

Постановка проблеми. Постійний розвиток суспільних відносин зумовлює потребу правового регулювання пристосовуватися до нових і видозмінених відносин, що виникають у суспільстві, постійно змінюючи та вдосконалюючи їх регулювання на законодавчому рівні. При цьому аксіомою законодавчого регулювання є те, що воно, як правило, не встигає за суспільними відносинами, забезпечую-

чи їх регулювання «post factum», уже коли вони з'явилися й виникла потреба в їх правовому регулюванні.

Не є винятком і сфера фінансових правовідносин, яка є досить динамічною, що відображається на її регулюванні фінансово-правовими нормами, які при цьому часто не в повній мірі можуть охопити всі питання фінансових відносин. Одним із таких не охоплених аспектів є емісійне

право, яке в науці фінансового права не знайшло свого належного відображення, і його система теж викликає цілу низку питань щодо її складу та предметного наповнення.

Актуальність теми дослідження підтверджується низьким ступенем розкриття питання системи емісійного права з огляду на малодослідженість самого емісійного права й на відсутність ґрунтовних наукових праць в Україні, які були б йому присвячені.

Стан дослідження. Науковий аналіз питання системи емісійного права українською науковою спільнотою майже не проводився (за виключенням окремих праць Є.О. Алісова, Т.А. Латковської, О.В. Лещенко, О.О. Лукашова, Ю.А. Михальського, Л.В. Панової, Б.А. Яськіва та деяких інших науковців). В аспекті економічних наук протягом останнього часу цього питання торкалися В.І. Бочан і С.В. Міщенко, а серед зарубіжних дослідників варто виділити О.М. Ашмаріну, К.С. Бельського, І.В. Ветрову, О.М. Горбунову, С.В. Запольського, О.М. Козиріну тощо, у працях яких обґрунтована не лише необхідність включення до складу фінансового права емісійного права, а й запропоновані наукові підходи щодо його системи.

Зважаючи на це, система емісійного права потребує додаткового наукового аналізу з огляду на специфіку правового регулювання фінансових відносин в Україні та з урахуванням підходів вітчизняних і зарубіжних науковців до цього питання.

Мета й завдання статті полягають у формуванні системи емісійного права в межах фінансового права України.

Виклад основного матеріалу. За цілком слушним твердженням К.С. Бельського, «у дореволюційній, радянській і пострадянській час у науці фінансового права емісійному праву приділялося (і приділяється) надзвичайно мало уваги» [1, с. 49]. Аналізуючи конкретні групи суспільних відносин, що є предметом фінансового права, С.В. Запольський з'ясував, що до їх основних груп належать емісійні, податкові, бюджетні та банківські (публічні) відносини, у правовій регламентації яких будь-яка держава зацікавлена передусім, оскільки без них практичне функціонування держави немислиме [2, с. 45]. У такому ж ключі підходить до цього питання й Т.А. Латковська, підкреслюючи, що в умовах ринкового господарства та визнання державою приватної форми власності розширюється емісійна діяльність держави, являючи собою особливий вид її фінансової діяльності, що передусім мобілізує кошти фондів, їх розподілу та використанню з метою виконання завдань і функцій держави [3, с. 13].

Досліджуючи поняття та структуру системи фінансового права, С.В. Запольський за предметним критерієм розмежує норми фінансового права на п'ять підгалузей: 1) емісійне право; 2) бюджетне право; 3) податкове право; 4) банківське (публічне) право; 5) фінансово-контрольне право [2, с. 47]. К.С. Бельський, визначаючи емісійну діяльність як особливий вид фінансової діяльності держави, стверджує, що емісійне право, як свідчить сама назва, є сукупністю юридичних норм, що регламентують суспільні відносини у сфері емісійної діяльності держави, спрямованої на випуск грошей і організацію грошового обігу в країні [1, с. 51].

О.М. Ашмаріна зазначає, що наразі слід було б говорити про емісійне право як підгалузь загальної частини фінансового права [4, с. 4–12]

Підходить до позиціонування емісійного права у фінансовому з огляду на його співвідношення між Загальною й Особливими частинами фінансового права й С.Т. Кадьяленко, зазначаючи, що емісійне право складається з норм найбільш значимих – про гроші й грошову систему України, але сюди можна віднести й норми, що містять у собі порядок регулювання касових операцій, випуск грошей в обіг

та інші, які не мають загального значення. А це зумовлює, як зазначає дослідник, висновок про те, що Загальна частина фінансового права має містити найбільш загальні норми окремих підгалузей та інститутів фінансового права [5].

Цілком поділяючи вказану позицію, зазначимо, що процес формування системи фінансового права нині ще далекий від завершення, і дискусії, які точаться навколо питань віднесення тих чи інших норм, інститутів і підгалузей до певних складників фінансового права, є тільки додатковим підтвердженням актуальності таких питань. Ураховуючи це, запропонуємо власний погляд на систему емісійного права.

Емісійне право, будучи сукупністю норм, які регулюють грошовий обіг, що забезпечує функціонування всієї фінансової системи, має основоположні нормативні постулати, що стосуються всіх без винятку емісійних правовідносин. Так, до них можна віднести норми про закріплення грошової одиниці України, порядку емісії офіційних платіжних засобів, офіційного валютного курсу тощо. Отже, сюди належать переважно норми, які охоплюються загальними нормами грошово-кредитної політики держави.

Поряд із цим є ціла низка норм, що спрямовані на регулювання окремих фінансових правовідносин чи їх груп. До таких норм насамперед належать норми, які врегульовують готівковий і безготівковий обіг, валютні операції, установлюють відповідальність за порушення відповідних норм.

Таким чином, структура емісійного права має бути логічно поділена на загальну й особливу частини з віднесенням до кожної з них норм залежно від характеру охоплення останніми емісійних правовідносин.

Система емісійного права як структурний елемент системи фінансового права має свою ієрархічну структуру. Проте проведені нами наукові пошуки щодо визначення субінститутів емісійного права у фінансовому праві свідчать про те, що як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних фахівців фінансового права немає однозначного погляду на цю проблематику, яка стосується сучасного періоду розвитку та становлення нової системи фінансового права. Кожен із фахівців, як у галузі економіки, так і в галузі фінансового права, має свій погляд не тільки на структуру системи фінансів і фінансового права, а й на емісійну систему та структуру емісійного права. Свідченням тому є неоднозначний порядок розташування та найменування фінансово-правових інститутів усередині системи галузі фінансового права. У цьому разі йдеться про структурну конструкцію взаємозв'язків і автономну діяльність права грошового обігу, емісійного права та банківського права як складових частин системи фінансового права і це, на нашу думку, об'єктивно зумовлене динамічними змінами, що останнім часом відбуваються в усіх сферах суспільних відносин, не виключаючи й сучасних суспільних відносин у фінансовій сфері.

Зокрема, словник іншомовних слів визначає емісію (від лат. *emissio* – випуск, випромінювання) як випуск банкнотів, паперових грошей і цінних паперів державними установами й акціонерними товариствами [6, с. 305]. Енциклопедичний словник указує, що емісія (від лат. *emissio* – випуск) – це випуск в обіг банківських і казначейських квитків, паперових грошей і цінних паперів [7, с. 1543]. Аналізуючи ці підходи, Ю.А. Михальський зазначає, що ще за радянських часів у процесі емісії, по-перше, здійснювалися операції з випуску в обіг банкнотів, паперових грошей, цінних паперів, банківських і казначейських квитків. По-друге, емітентами, що їх випускали в обіг, були фірми, акціонерні компанії, банк, держава. По-третє, тільки емісійні (центральні) банки були наділені монополією правом випуску банківських білетів (банкнот). Отже, у процесі здійснення та регулювання емісійних

операції виникали різні суспільні відносини, що регулювалися нормами різних галузей права, серед яких однією з головних була галузь фінансового права та структурний підрозділ її системи, що регулював емісійні операції та грошовий обіг, – банківське право [8, с. 162–162].

Досліджуючи правові основи грошової емісії, О.М. Ашмаріна зазначає, що з погляду економіки не всякий випуск грошей визнається емісією, а лише той, який веде до збільшення грошової маси в країні. Таким чином, на її думку, грошову емісію слід відрізнити від випуску в обіг грошових знаків, який може й не супроводжуватися зростанням грошової маси, що, зокрема, відбувається під час заміни старих і пошкоджених паперових купюр [9, с. 4–11].

С.В. Міщенко як співавтор Банківської енциклопедії під «емісією грошей» (Emission (Issue) of Money) розуміє випуск в обіг нових грошових знаків в усіх їх формах, збільшення грошової маси в обігу (від лат. *emissio* – випуск). Таким чином, навіть на рівні Національного банку визнається процес динамізму розвитку емісійних правовідносин і вказується, що емісія нині має мультиплікаційний характер і може здійснюватися за рахунок випуску цінних паперів, номінованих у грошових знаках, які також можуть на законних підставах виступати в якості засобів платежу. К.С.Бельський і С.В. Запольський стверджують, що емісійне право як підгалузь – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі емісійної діяльності держави, спрямованої на випуск грошових знаків і організацію готівкового грошового обігу; безготівкового грошового обігу; ведення касових операцій; обігу цінних паперів; обігу іноземної валюти [2, с. 45–50]. Зазначені дослідники теж акцентують увагу на залученні до складу емісійного права правовідносин, пов'язаних з емісією цінних паперів.

Не можна оминати увагою й дослідження окремих науковців, які обґрунтовують необхідність формування саме підгалузі права грошового обігу, яким мають охоплюватися емісійні відносини. Так, російський учений В.П. Василець висуває ідею щодо необхідності виділення в рамках фінансового права підгалузі, що об'єднує правові норми, які регулюють грошовий обіг у Російській Федерації. Він зазначає, що її становлять інститути готівкового обігу, безготівкового грошового обігу й інститут валютного обігу [10, с. 105–106].

Натомість О.О. Ситник, обґрунтовуючи право грошового обігу як підгалузь, зазначає, що її предмет має повністю входити в предмет галузі права й водночас бути достатньо відокремленим від предметів інших підгалузей та інститутів фінансового права [11, с. 66–67].

О.В. Лещенко, теж визнаючи право грошового обігу підгалуззю взагалі, відносить емісійне право до інституту його Особливої частини [12, с. 94–95].

Як цілком слушно стверджує Ю.А. Михальський, ці твердження засновуються на позиції повного охоплення грошовим обігом усіх відносин, пов'язаних з емісією й обігом законних платіжних засобів. Але це далеко не так, адже випуск цінних паперів, зокрема й державних облігацій, акцій тощо, передбачає також емісію (у її широкому значенні), і ці емітовані папери теж є законним платіжним засобом і номінуються в грошових знаках. Крім цього, їх випуск, як було з'ясовано нами вище, призводить до зміни обсягу грошової маси та є однією з підстав додаткової емісії [8, с. 162]. Таким чином, на його думку, явно проглядається наявність у складі емісійного права окремого інституту, яким охоплюються питання випуску й обігу цінних паперів. Проте виникає питання, чи має він охоплювати всі відносини із цінними паперами, чи тільки ті, які стосуються цінних паперів держави взагалі, чи відносини

із цінними паперами мають фінансово-правовий характер [8, с. 162].

Ще за часів радянської правової доктрини С.Д. Ципкін стверджував, що відносини, пов'язані з випуском цінних паперів стосовно державних позик, урегульовані нормами саме фінансового, а не цивільного права [13, с. 23], а на їх частково похідний характер від норм фінансового права звертав увагу Б.М. Іванов [14]. Проте є й протилежні наукові позиції. Так, М.В. Карасьова вважає, що відносини у сфері випуску державних цінних паперів не є фінансово-правовими, оскільки вони не регулюються за допомогою владних приписів, і приватні особи вступають у ці відносини добровільно, реалізуючи при цьому не фінансово-правову, а цивільно-правову правосуб'єктність [15, с. 71–73].

Отже, варто розглянути ці відносини саме з погляду їх фінансового характеру, на загальні ознаки яких, що стосуються всіх без винятку фінансових правовідносин, звертає увагу Л.К. Воронова. На її думку, особливостями фінансових правовідносин є такі: 1) сфера фінансової діяльності, у якій вони виникають та завжди мають грошовий характер; 2) сторони в правовідносинах, однією з яких завжди є держава в особі її органів, що наділені владними повноваженнями щодо іншої сторони; 3) підстава виникнення, якою є фінансово-правовий акт [16, с. 72–73]. І всім цим ознакам відповідає емісія цінних паперів, яка здійснюється державою та в результаті призводить до збільшення грошової маси. Отже, відносини з приводу випуску й обігу цінних паперів держави мають фінансово-правовий характер і повинні підлягати відповідному фінансово-правовому регулюванню, а це дає підстави для включення цих відносин до складу інституту обігу цінних паперів.

Складнішим є питання з приводу належності до цього інституту відносин, якими регулюється обіг інших (не державних) цінних паперів. Так, на перший погляд, ці відносини мають радше цивільно-правовий, ніж фінансовий характер, проте вони мають одну специфічну ознаку порівняно з іншими цивільними відносинами – впливають на обсяг грошової маси, яка має бути емітована в державі. Адже кожен випуск цінного паперу додає до грошової маси ту кількість грошових одиниць, який номінал на ньому міститься. Тому слід цілком погодитися з думкою О.М. Ашмаріної, що не кожен випуск в обіг грошей (у нашому випадку – цінних паперів) є емісією, а лише той, який веде до збільшення грошової маси в країні [17, с. 126].

Науковцями була проведена низка досліджень, в основі яких лежать питання належності ринку цінних паперів до фінансового права та відповідного регулювання цих відносин фінансово-правовими нормами. Найбільш вагомими з них є праці К.В. Андріянова [18], О.Б. Билі [19], О.М. Урбанович [20], Е.Е. Емірсултанової [21] тощо. Їх результати також підтверджуються чинним законодавством; зокрема, Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» [22] закріплює широку видову класифікацію цінних паперів, далеко не всі з яких впливають на емісію грошей, оскільки часто закріплюють права на вже наявні матеріальні ресурси, вартісний вираз яких не впливає на обсяг грошової маси.

Отже, емісійні правовідносини стосовно цінних паперів мають охоплювати лише ті з них, у результаті випуску й обігу яких збільшується обсяг грошової маси (насамперед державних паперів) через емісію коштів для підтримки необхідної ліквідності з боку Національного банку України.

Стосовно структури інституту емісії цінних паперів варто зазначити, що ним має охоплюватися лише питання емісії й обігу цінних паперів, що призводять до грошової емісії, а тому думка, висловлена із цього приводу Ю.А. Михальським щодо повноти охоплення ним відносин

із питань цінних паперів загалом [8, с. 163], є сумнівною, як і наявність регуляторного державного впливу та фінансового контролю з питань цінних паперів, що, крім вищевказаних особливостей, регулюються окремим відмінним від фінансового законодавством.

Таким чином, у складі субінституту емісії цінних паперів має знаходитися інститут емісії (випуску в обіг) цінних паперів; інститут правового регулювання обігу цінних паперів.

Висновки. На основі всього вищезазначеного можна сформулювати склад системи емісійного права, до якої мають входити такі інститути:

1) Загальна частина емісійного права, яка вміщує інститути поняття емісії, емісійних правовідносин, грошового обігу, цінних паперів, що впливають на емісію грошових одиниць, контролю емісійної діяльності (як частини фінансового контролю), відповідальності за правопорушення у сфері емісійних правовідносин;

2) Особлива частина, до складу якої входять:

1) субінститут грошового обігу, який включає інститути:

1.1) емісійної діяльності Національного банку (який тісно пов'язаний із грошово-кредитною політикою Національного банку);

1.2) грошового обігу готівкових грошових знаків;

1.3) грошового обігу безготівкових грошових знаків;

1.4) обігу валюти та валютних цінностей;

2) субінститут емісії цінних паперів, у складі якого знаходяться такі інститути:

2.1) емісії (випуску в обіг) цінних паперів;

2.2) правового регулювання обігу цінних паперів.

Список використаної літератури:

1. Бельский К.С. Эмиссионное право как институт финансового права. Государство и право. 2006. № 5. С. 48–55.

2. Запольский С.В. Финансовое право: учебник. М.: Юридическая фирма «Контракт»: Волтерс Клувер, 2011. 792 с.

3. Латковська Т.А. Фінансове право у системі українського права. Фінансове право. 2010. № 1(11). С. 11–15.

4. Ашмарина Е.М. Новый взгляд на современную систему финансового права как отрасли российской права. Экономико-правовые проблемы в современной России: сборник научных статей. М.: Финакадемия, 2009. 168 с.

5. Кадькаленко С.Т. Предметна обумовленість системи фінансового права. Фінансове право. 2010. № 3(13). С. 4–7.

6. Словник іншомовних слів; за ред. академіка АН УРСР О.С. Мельничука. К.: «УРЕ», 1985. 966 с.

7. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1985. 1600 с.

8. Михальський Ю.А. Емісійне право та цінні папери (фінансово-правовий аспект). Науковий вісник херсонського державного університету. 2016. Вип. 3. Том 1. С. 161–164.

9. Ашмарина Е.М. Взаимобусловленность системы финансового права и финансовой системы в Российской Федерации. Финансовое право. № 7. М.: Юрист, 2008. 32 с.

10. Василец В.П. Денежное обращение в России как объект правового регулирования: дисс. канд. юр. наук: спец. 12.00.14. Москва: Московская гуманитарно-социальная академия, 2002. 254 с.

11. Ситник А.А. Финансово-правовое регулирование денежного обращения в Российской Федерации: дисс. канд. юр.

наук: 12.00.14. Москва: Московская государственная юридическая академия имени О.Е. Кутафина, 2010. 187 с.

12. Лещенко О.В. Право грошового обігу як підгалузь фінансового права. Держава та регіони. Серія: Право. 2012. № 4(38). С. 91–96.

13. Цыпкин С.Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности советского государства. М.: Изд-во МГУ, 1983. 78 с.

14. Иванов Б.Н. О системе советского финансового права. Труды ВЮЗИ. М., 1967. С. 64.

15. Карасева М.В. Финансовое правоотношение. М., 2001. 283 с.

16. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент; Моя книга, 2007. 448 с.

17. Артемов Н.М., Ашмарина Е.М. Финансовое право. Вопросы и ответы. Учебное пособие. М.: Юриспруденция, 2006. 160 с.

18. Андриянов К.В. Финансово-правовое регулирование рынка ценных бумаг в России: дис. канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2003. 191 с.

19. Быля А.Б. Финансово-правовое регулирования выпуска и обращения ценных бумаг (облигация, вексель): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2002. 189 с.

20. Урбанович О.Н. Финансово-правовое регулирование рынка ценных бумаг в Российской Федерации: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2006. URL: <http://diss.rsl.ru/diss/06/0380/060380007.pdf> (дата звернення: 01.07.2018).

21. Эмирсултанова Э.Э. Регулирование и контроль рынка ценных бумаг (финансово-правовой аспект): дис. канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2008. 288 с.

22. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 01.07.2018).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Сарана Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»;

Яловий Олександр Олександрович – аспірант кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Sarana Serhii Volodymyrovych – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Head of Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement at the Institute of Law and Public Relations of the Open International University of Human Development “Ukraine”;

Yalovyi Oleksandr Oleksandrovych – Postgraduate Student at the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement at the Institute of Law and Public Relations of the Open International University of Human Development “Ukraine”

saranaserg@ukr.net